

HH 44
KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

98. évfolyam

1982

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV- DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA DU LIVRE ET DE LA PRESSE
98. ÉVF. 1982/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

DÁN RÓBERT
FÜLÖP GÉZA
V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215–96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 100 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11 488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhető, a korrekcióra visszaküldésével egy időben.

Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egy-egy források kritikája. II.*

A Gellért-életrajz Aba egyik főbenjáró bűnének az *esküszegést* minősíti. Ez a vád a krónikában is elhangzik ellene, de itt más esküről van szó. A legenda ti. a Péternek tett *alattvalói hűségeskü* megtörésében marasztalja el, a krónika szerint pedig a magyar urak mint királyt, saját koronázási esküjének megszegésében tartják bűnösnek. A magyar előkelőknek a krónikában fenntartott panasza szerint „kegyetlenül tobzódni kezdett a magyarok ellen. Azt tartotta ugyanis, hogy az uraknak mindenük közös a szolgálakkal, de semmiségnek tekintette esküjének megszegését is. Mert az ország nemeseit lenézte, mindig a nemtelenekkel és parasztokkal tartott össze... (. . . cepit crudeliter sevire in Ungaros. Arbitratur enim, quod omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune)”. A Péterhez visszapártoló magyar urak mindezt III. Henrik előtt is felrőtták Abának:

„esküjét semmibe veszi, megveti a nemeseket, akik királyukként maguk fölé állították, és mindig nemtelen parasztokkal érkezik, lovagol és társalog. Azt mondotta erre nekik a császár: Nem nemesember szokása ez, hanem a vele ellentétesé (pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque, qui eum regem super se constituerant, contempneret et cum rusticis ignobilibus ederet, equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: Ista etenim consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi)”.²⁷

Ezzel rokon hangzású vádat emel Gellért a *Deliberatioban*, ismét csak meg nem nevezett király ellen. A vád azonban a megfogalmazás hasonlósága ellenére éppen ellenkező irányú Gellért művében, mint a krónikában:

„Jó dolog reménykedni az Úrban, mintsem remélni a fejedelmekben. Ha megtartanák ezt a törvényt, bizony kevés tisztességük maradna meg a világ fejedelmeinek. Ezért ragadták el az Istennek járó tiszteletet a zsarnokok, akik örökségükként követelik maguknak azt, amit az Isten a szegények érdekében közönsnek teremtett. Mindezt azért teszik, hogy féljenek tőlük és Isten gyanánt tiszteljék őket. (»Bonum est sperare in domino, quam sperare in principibus.« Si haec conservaretur lex, parum honoris remaneret principibus saeculi. Sublatus igitur est honor divinus a tyrannis vindicantibus sibi haereditarie, quod Deus fecit communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur et pro Deo venerentur)”.²⁸

Az a gondolati anyag, amelyet itt Gellért előad, nem az ő leleménye, hanem igen régi múltra tekinthetett vissza az egyházi, sőt bibliai hagyományban: Mi mindent foglalt össze ebben a néhány mondatban? A világi hatalom iránti

* A tanulmány első része a *Magyar Könyvszemle* 1982. 3. számában jelent meg.

²⁷ SRH I. 329—330.

²⁸ SILAGI kiadása, 115—116. A szögletes idézőjelben levő bibliai hely: Ps. 117, 9.

bizalmatlanság, az uralkodóknak az „e világ fejedelmével”, vagyis a Gonosszal való rokonítása, a magántulajdonnak a *bűnbeesés előtti* világrenddel és a tulajdonképpen isteni törvénnyel való ellentétbe állítása, a társadalom osztályviszonyainak és hatalmi intézményeinek a bűnbeesésből és az emberi természet megromlásából való magyarázata, a nyomornak és társadalmi bajoknak erkölcsi rosszként való felfogása, a legkirívóbb jelenségek orvoslásának a hatalmasok lelkiismereti kötelességévé tétele, és az egész kérdéskörnek az igazságosság vallásosan értelmezett mércéje alá állítása: ebben a körben mozognak Gellért gondolatai. Gellért korára mindez már majdnem egy évezrede tárgya volt a legtágabban értelmezett egyházi irodalomnak.

Gellértnél könnyen lehetett ez akár öt személyesen érintő eseményekre való reagálás, akár időhöz nem kötött, merőben elméleti eszme-futtatás. A püspöknek a „zsarnokok” elleni, idézett vádja ti. így is, úgy is valamilyen módon összefügghet azzal a felfogással, amelyet a krónika Abának tulajdonít, és amelyet az előkelők kárhoztatnak. Hasonlóan lehet valamilyen összefüggés Gellértnak a kíméletlen adóhajtás meg a „nép” kizsárolása miatt a »rossz« királyok felett mondott ítélete és a krónikának Péter ellen emelt, hasonló vádjai között. Péter ui. „az ország javait gögös szemmel és telhetetlen indulattal . . . falta (bona terre superbo oculo et insatiabili corde . . . devorabat)”. Abának ezért kellett Péter önkényesen hozott törvényeivel együtt *adóit* is eltörölnie („Omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex irritum revocavit.”)²⁹ Figyelmet érdemel, hogy a krónika Péternek az *Annales*ben említett törvénytelenégeit *adóinak* beszurásával bővítette.

Érdekes, hogy a krónikában az Aba elleni úri vádnak más a viszonya a *Deliberatio*ból vele összevethető szövegrészhez, mint a legenda ama részletének, amely a *Deliberatio*éval rokon hangzású sorokat tartalmazza. A legenda Gellért művének anonym királyt kárhoztató szavaival megrója Abát. Nem így a krónika!

A krónika szerint ui. a magyar urak a királyi eskü megszegésének fogják fel Abának azt a magatartását, amelyet munkájában Gellért egyenesen *megkövetel* a királyoktól, és amellyel szembeállítva Isten tisztelete elleni merényletnek nyilvánítja a »zsarnokok« eljárását, akik „örökségként maguknak követelik azt, amit Isten a szegények érdekében közönsnek teremtett.”

Az az összhang, amely az Abának a krónikában tulajdonított magatartás és a *Deliberatio* követelménye közt mutatkozik, érdekes módon sokkal inkább annak a bizonyítéka, hogy az Aba magartására vonatkozó krónikahír független a *Deliberatio*tól és valószínűleg *hiteles*. A megállapított összhang semmiképpen sem vall egymás szövegének ismeretére, vagy átvételére, hanem mélyebb összefüggésre: közös élményi alapra, valamint az élménynek azonos fogalmi megragadására és azonos terminológiájú előadására. Érdekes érv szól emellett.

A krónika ti. Abának az urak megbotránkozását kihívó tevékenységében olyan lényeges mozzanatról is tudósít, amely *nem* eleme a *Deliberatio* bemutatott részletének. Megtalálható azonban ez a momentum olyan kútfőben, amely Gellért megnyilatkozásaival is rokon, de ugyancsak befolyásolhatta vagy Aba magatartását, vagy legalább történetének krónikás megformálását. A krónikaelőadásnak ez a *Deliberatio*val szemben mutatkozó, fontos többlete az *ignobilis*-okkal való barátkozás, együttlét. A krónikaszöveg ezért nem tekint-

²⁹ SRH I. 323. és 325.

hető a Gellért-nyilatkozat olyan természetű felhasználásának és értelmezésének, mint pl. ahogyan ez a legendaíróról feltehető. Aba magatartását a krónika kendőzetlenül nagyúri szempontból ítéli el. Ennek a kifogásolt magatartásnak, valamint eszmei alapjának nevezetes párhuzamával találkozunk a 10–11. században is hallatlan tekintélyt élvező Pseudo-Isidorus kánongyűjteményben is. Ennek I. Kelemen pápa nevére hamisított, egyik darabja ilyesmit tartalmaz:

„Kelemen püspök a szeretett atyafiaknak és tanítványtársaknak, akik Jeruzsálemben élnek, szeretett testvérünkkel és püspöktársunkkal, Jakabbal. A közös élet, testvérek, mindenkinek szükséges, és azoknak a legjobban, akik gáncs nélkül akarnak Istennek vitézkedni, és utánozni akarják az apostoloknak és tanítványaiknak az életét. Mert mindazoknak a dolgoknak a felhasználása, amik csak vannak a világon, közös kellett, hogy legyen minden ember számára. De a bűn miatt az egyik a magáénak mondta ezt, a másik meg azt, és így osztoztak meg egymás között az emberek. Végére is az egyik legbölcsebb görög, aki tudta, hogy ez így van, így szólt: a barátoknak közös kell, hogy legyen mindentük . . . És amint nem lehet, mondta, felosztani sem a levegőt, sem a nap sugarát, ugyanúgy a többi sem osztható fel, ami csak e világon mindenkinek közös birtoklásra adatott, hanem közösen is kell, hogy birtokolják . . . Ezeket nemcsak meg kell szívlelnetek, hanem hirdetni is kell mindenkinek. (Dilectissimis fratribus et discipulis Hierosolymis cum dilectissimo fratre Jacobo coepiscopo habitantibus Clemens episcopus. Communis vita, fratres, omnibus necessaria est et maxime his, qui Deo irreprehensibiliter militare cupiunt et vitam apostolorum eorumque discipulorum imitari volunt. Communis enim usus omnium quae sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit. Sed per iniquitatem alius hoc suum esse dixit et alius illud, et sic inter mortales facta divisio est. Denique Graecorum quidam sapientissimus haec ita sciens esse, ait communia debere esse amicorum omnia . . . Et sicut non potest, inquit, dividi aer, neque splendor solis, ita nec reliqua, quae communiter in hoc mundo omnibus data sunt ad habendum, dividi debere, sed habenda esse communia . . . Quae non solum vobis cavenda, sed et omnibus praedicanda sunt.)”³⁰

A levélhamisítvány a középkori olvasónak főként a szerzetesközösségekre vonatkozó útmutatásul szolgált. Mégis sokkal általánosabb érvényű gondolatokat adott elő, amelyek a szöveg szerint minden keresztényhez szólnak, sőt igazának nyomatékaul pogány görög példára is hivatkozott!

A levélnek Gellért követelményével és Aba krónika szerinti felfogásával egyaránt közös, alapvető motívuma a *közös birtoklás*. Forráskritikailag szintén fontos körülmény azonban: hogy a levél a közös birtoklásra kívül *mindenki számára* szükségesnek írja a *communis vita*-t, ez pedig csak Aba magatartásának *letrásával* közös mozzanat. Abának az »ignobilis«-okkal, a »parasztokkal« való krónika szerinti közösködése, együttléte szinte iskolapéldája a Pseudo-Isidorusban melegen ajánlott *communis vita*-nak. Abának az urak előtt gyűlöletes magatartása — minden mozzanatában megfelel a Pseudo-Clementinában is megtalálható mintának.

Ezt a megfelelést, amely kétségtelenül teljesebb, mint a Gellért püspök követelményével mutatkozó összhang, kétféleképpen is magyarázhatjuk.

Ha az Aba-történet ma ismert alakja egészében ugyanannak a szerzőnek a műve, akkor feltehető, hogy ez a krónikás Aba magatartását vagy a Pseudo-Clementinának, vagy valamilyen ezzel közvetlenül rokon szövegezésű és felfogású olvasmányának a hatása alatt ábrázolta. Ebben a feltett esetben a krónikás, mint egyházi ember előtt talán nem volt annyira gyűlöletes Abának legálábbis ez a »társadalmi program«-ja, mint a III. Henrikhez forduló urak számára. Az Abának tulajdonított társadalompolitika ugyanis túlságosan megfelel az aszkéta-életű Gellért uralkodók iránt támasztott követelményének és

³⁰ *Decretales Pseudo-Isidorianae et capitula Angilramni*. Ed. P. HINSCHIUS, Lipsiae, 1863. 65

az apostoltanítvány Kelemen pápa nevéhez fűzött hamisítvány normájának ahhoz, semhogy ábrázolója előtt az urakéval azonos mértékben gondolhassuk el kárhozatosnak.

Nem felejtkezhetünk meg másik, nagyon fontos szemponttól sem. A krónika ti. közismerten arról is beszámol, hogy amikor a kegyetlenül levágott király holttestét ideiglenes sírjából felvették, szemfedelét és ruházatát épen, sebhelyeit pedig begyógyultan találták.³¹ Tekintet nélkül arra, milyen társadalmi kategóriák Abára vonatkozó hiedelmeiből való ez a hír, a krónikába való felvétele valamit elárul a krónikás véleményéből is. A laikusok közt terjedő, ilyen hírek közzefogás szerint bizonyos esetekben a *fama sanctitatis*-hoz tartozhattak. Ha a krónikás ezt kritika nélkül munkájába olvasztotta, annyit mindenképpen elárult, hogy Aba történetében legalább egyes motívumok felkeltették rokonszenvét. Ami pedig a kiközösített király iránti rokonszenvét felébresztette, az éppen politikájának a keresztény társadalmi norma kívánalmaival leírható és rokonítható eleme volt.

A krónikás eljárásának megítélését azonban erősen befolyásolja az a kérdés, vajon az Aba holttestére vonatkozó híradás egykorú-e a szöveg egészével, vagy későbbi eredetű. Számításba kell venni ezen kívül az Aba Sámuel társadalompolitikáját fenntartó krónikahírek vizsgálata során másik, talán valószínűbb lehetőséget is.

Lehetséges ui., hogy a király *fama sanctitatis*-ára vonatkozó feljegyzés interpoláció, az Aba-történet írásbafoglalásánál sokkal későbbi betoldás. Ebben az esetben olyan beszúrással van dolgunk, amely korban és felfogásban Anonymushoz áll aránylag közel. P. mester tudomása szerint ui. a király »kegyességéért« vagy »iránta való tiszteletből« (pro sua pietate) nevezték Abának.³²

Ha azonban ezt a magyarázatot követve, leválasztjuk a krónika előadásáról a király sebeinek holta utáni gyógyulásáról szóló hírt, gyökeresen más összképet kapunk Abáról. Ha ti. a királynak holta után igazságot szolgáltató hírt elhagyjuk, nélküle az esküszegő király és a kiközösített, lázadó alattvaló sivár, vigasztalan portréja meredt a középkori olvasóra. Az ilyen ábrázolást készítő krónikás valóban csak Aba könyörtelen ellensége lehetett, és nemcsak megörökítette a Henrikhez forduló urak osztálygyűlölettől fűtött vádjait, hanem teljesen azonosult is velük. A vádak azonban azt a magatartást öltöztették a koronázási eskü megszegésének szégyenruhájába, amelyet Gellért a királyoktól elvárt, a hamisított Kelemen-levél pedig minden kereszténynek nyomatékosan tanácsolt. A Pseudo-Clementinának, vagy valamilyen rokon szövegnek az erős hatását az Aba ellen felhozott vádakra, már csak a szövegszerű összefüggés miatt is nehéz volna kétségbe vonni.

Itt mindenképpen vizsgálándó kérdéssel kerülünk szembe. Hogyan magyarázandó, hogy a krónikás az esküszegés szégyenbélyegét volt hajlandó sütni quasi-szent szerző által javallott magatartásra? Egyházi rendű írótól az ilyesmi még akkor sem magától értetődő, ha a feudális tulajdonviszonyok teoretikusa volt. Az osztályviszonyok védelme önmagában nem kívánta volna meg a tiszteltreméltó hagyományval való nyílt, kíméletlen szembehelyezkedést. A krónikás ezért inkább akarata ellenére került szembe ezzel a hagyománnyal, mint-

³¹ SRH I. 332.

³² SRH I. 73. — A „pro sua pietate”-t HORVÁTH János fordítja 'iránta való, tiszteletből'-ként és szintén ő hangsúlyozza a holttest begyógyultan talált sebhelyeire vonatkozó krónikahír interpoláltságát. I. v. tanulmánya: *P. mester és műve*. Irodalomtörténeti Közlemények 70(1966) 21.

sem tudatosan szállt volna szembe vele. A szinte szent hagyomány elemeinek és Aba kárhoztatott programjának az összhangja tény. Ezt a fontos körülményt ellentmondásmentesen talán azzal lehetne a legjobban magyarázni, hogy a megállapítható összhangot *nem* Aba történetének *írásbafoglalása* teremtette meg, vagyis Aba elítélt *programját nem a krónikás fogalmazta* a Pseudo-Clementina és a *Deliberatio* részleteinek ismeretében. Inkább a tükrözött valóság, Aba magatartása felelhet meg ténylegesen a Kelemen-levél szempontjainak. Erről a megfelelésről a krónikás, úgy látszik, nem vett tudomást, és így került szembe — akaratlanul — az Aba elleni vádak előadásakor azokkal a keresztény ideológikus elemekkel, amelyek elvi alapot nyújtottak a király eljárásának. Ezeket az említett elemeket és forrásait a király maga bajosan ismerte, de annál inkább ismerhették a vele (mindvégig vagy átmenetileg) együttműködő egyháziak és püspökök. Együttműködésüket a legfelreérthetlenebbül az *Altaichi Évkönyv* ábrázolja, de előadja a főpapság Aba iránti hűségét 1042 húsvétján — Gellért állítólagos kivételével — a legenda is. A prelátusoknak azt a szerepét, hogy Péter megbuktatását és Aba trónrajuttatását a világi urakat megelőzve kezdeményezték, éppen a krónika ismerteti, az *Annales* leírásánál is határozottabban. A krónika szerint ui. „a magyarok előkelői és vitézei a püspökök tanácsára gyűltek össze Péter király ellen, és gondosan vizsgálták, kit találhatnak az országban a királyi nemzettségéből olyant, hogy alkalmas legyen az ország kormányzására, és őket megszabadítsa Péter zsarnokoskodásától (principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret.)”³³ A püspöki kar két István-kori tagját szintén az *Annales* szerint Péter váltotta le. Ebben a tekintetben a magyar vezető osztály István-kori egészének Péterrel való szakításából és Aba mellé állásából a főpapság magatartásának feltehető magyarázata a legérdekesebb. Péterrel és kegyenceivel való szembefordulásukban szerepet játszhattak olyan személyes sérelmek is, mint amilyent a két püspök menesztése fejezett ki a legvilágosabban, a pozíció-vesztéstől való félelem. Ez azért mégis elkerülhető lett volna bizonyos simulékonyság, alkalmazkodás árán.

Csakhogy, úgy látszik, a püspökök éppen erre az alkalmazkodásra nem voltak kaphatók és Péter politikájának egészét elvetették. Magatartásukat nem kis mértékben befolyásolhatták a következő momentumok is.

A szerveződő fiatal keresztény államok »vezérkarában« a főpapság nemcsak nagybefolyású és hatalmas ideológiai és politikai tényező volt, hanem az egész berendezkedésnek legnagyobb nemzetközi tapasztalatú és legmesszebbre tekintő eleme is. Az egyház vezetői megnyilatkozásaikban és cselekvésükben nem egyszerűen feudális nagyurakként és földtulajdonosokként jártak el, hanem szemhatáruk (sokkal inkább, mint bárki másé) kiterjedhetett az új társadalmi rend egészére.

Az új államiságnak elsősorban egyházi vezetőkként voltak oszlopai. A tevékenységüket irányító főszempont a hitterjesztés, a valamennyire már befogadott kereszténység megszilárdítása és elmélyítése volt. Azt, ami történt, mint főpapok élték át és szemlélték. Az egyházi rendhez tartozásuk a *járadékszedésben* is megkülönböztette őket a királytól és a világi uraktól: dézsmát, azaz bibliai alapvetésű, szemükben szent rendeltetésű járadékot követeltek, magukat személy szerint csak az egyházi birtokok sáfárának, kezelőjének tudták, amely

³³ SRH I. 324—325.

birtokoknak igazi tulajdonosát az adományt nyerő, egyházi intézmény védő-szentjében látták.

A »világ hatalmasaira« eleve nem kis gyanakvással tekintettek a maguk szakrális hivatalának magasából is, elvi okokból is, gyakorlati tapasztalatok alapján is. A világi hatalom gyakorlóival soha nem azonosultak szívesen.

A 11. század német egyházi emberei a nemrégén megkeresztelt szláv területek lakosságának magatartásából a maguk bőrén érezték és személyesen győződhetek meg arról, hogy a közvetlenül a világi hatalom gyakorlóival által felbőszített tömegek megmozdulásainak első csapásai szoktak az egyház intézményei és emberei ellen irányulni, hogy ez utóbbiak szoktak a népfelkelések viharának legelső áldozataivá válni. Tisztában voltak azzal is, hogy még korántsem keresztény meghatározottságú kategóriákban gondolkodó emberekkel van dolguk, ez utóbbiak tudatában pedig hallatlan feszítő erő és elidegenítő tényező az, hogy számukra más etnikumú papok hirdetik az egyetemes igényű keresztény istenséget. A megtérítendő népek tudatában ez a keresztény istenség éppen hirdetőinek idegen etnikuma miatt idegen nép olyan isteneként tükröződött, aki most rájuk is kiterjeszti hatalmát, és kiszorítja helyéről a régi, honi, saját istenséget, azaz szemükben éppen a keresztény isten-fogalom egyetemessége ment veszendőbe.

Az egyház embere számára világos volt, mennyire súlyos teherterhelés az ő rovásán az új keresztények előtt pl. az, hogy körükben megjelent a dézsmaszedő. Tisztában lehettek a prelátusok azzal is, mekkora ellenszenv kísérte a tized behajtását, amelynek megtagadójára István törvénye a termés kilenctizedének elvételét szabta büntetésül, s épp így tudniuk kellett a dézsmaszedéssel járó gyakori viszálykodásokról, amelyeket egyébként a század végéről László törvénye is szemléltet.³⁴ Mindez önmagában is elég volt az egyháznak, annál kevésbé akarta tehát vállalni a felelősséget és a gyűlölet hullámát a világi adózatás »mértéktelenségéért«, »kapzsiságáért« és a világi urak »túlkapásaiért«.

A 11. század német egyházi történetírói számos esetben tették felelőssé a hatalom világi gyakorlóit azért, mert beállításuk szerint a nemrégén megkeresztelt különféle szláv törzseket a német világi előljárók viselkedése felkelésre és a kereszténység megtagadására kényszerítette. Lássuk állásfoglalásuk néhány érdekes példáját.

Merseburgi Theotmar adata szerint 983-ban „azok a népek, amelyek a kereszténységet felvéve, adófizetőként szolgáltak a királyoknak és császároknak, Thiedricus herceg (= örgróf) kevélységétől sújtva, közös vakmerőséggel fegyvert ragadtak . . . Az első gaztettet június 29-én a hawelbergi őrség levágásával és az ottani püspöki szék lerombolásával követték el . . . Krisztus és tiszteletreméltó halásza, Péter helyett ördögi eretnokség zagyva kultuszát karolták ezután fel és ezt a siralmas változást nemcsak a pogányok, hanem a keresztények is felkapták.”³⁵

³⁴ István I. 18 és László III. 40. Kiadása: ZÁVODSZKY L.: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Függelék: A törvények szövege. Bp. 1904. 156. és 163—164.

³⁵ „Gentes, que suscepta Christianitate regibus et inperatoribus tributarie serviebant, superbia Thiedrici ducis aggravatae presumpcione unanimi arma commoverant . . . Quod etiam III. Kal. Julii scelus percusso in Hawelbergium praesidio destructaque ibidem episcopali cathedra exoritur . . . Vice Christi et piscatoris eiusdem venerabilis Petri varia demoniaca heresis cultura deinceps veneratur et flebilis haec mutacio non solum a gentilibus, verum etiam a Christianis extollitur.” *Chronicon*, III. 17. SRG in usum scholarum ed. F. KURZE, Hannoverae, 1891. 58.

Ennél is jellemzőbb Brémai Ádám két megjegyzése, amelyek közül az egyik az 1018. évi liutiz-abodrit felkelésre, a másik a 1003. évre vonatkozik:

„(III. Ottó) halála után nagy volt a vetélkedés a királyi hatalomért. Akkor a szlávok, akiket a keresztség felsősége a kellőnél jobban zabolázva sanyargatott, végül lerázván magukról a szolgaság igáját, fegyverrel voltak kénytelenek a maguk szabadságát védeni (. . . Sclavi a christianis iudicibus plus iusto compressi excusso tandem iugo servitutis libertatem suam armis defendere coacti sunt . . .) Mystiwoi és Mizzidrog voltak a vendeknek azok a fejedelmei, akiknek vezérletével a lázadás fellobbant. A lázadó szlávok az ő vezetésükkel először az egész északi Elba-vidéket dúlták fel tűzzel-vassal, majd a többi szláv földön végigportyázva, minden egyházat felgyújtottak és porig romboltak. A papokat és az egyház többi szolgáját válogatott kínzásokkal ölték meg, és az Elbán túl a kereszténységnek nyomát sem hagyták.”³⁶ — 1018-ról ezt jegyezte fel:

„Ázt mondják, hogy ekkoriban erősítették meg a brémai vár sáncát a király ellenségeinek cselszövényei és támadásai ellen, főként mert Bernát herceg Henrik császár ellen lázadásra vetemedve, rettegésben és megzavarodásban tartotta Szászország összes egyházát . . . Bernát herceg ui. meglepedkezve mind nagyapja alázatáról, mind apja hitbuzgalmáról, előbb kapzsiságból kegyetlenül elnyomva a vend népet, kényszerűen a pogányságba hajszolta őket (primo quidem per avariciam gentem Winulorum crudeliter opprimens ad necessitatem paganismi coegit), azután gőgjében elfelejtve a jótéteményeket, egész Szászországot magával rántotta a lázadásba a császár ellen. Legutóbb Krisztus ellen támadva, nem habozott ennek a földnek az egyházaira, mindenekelőtt a mienkre törni, azért is, mert akkoriban gazdagabbnak látszott a többinél és azért is, mivel ez messzebb esett a császár kezétől. Ázt mondják, hogy az ő támadását érsekünk, Unwan, annyira leszerelte nagylelkűségével, hogy a főpásztor bölcsessége és bőkezűsége előtt megszegyenülve a herceg szinte kényszerült arra, hogy kegyes és jóindulatú legyen mindenben ahhoz az egyházhoz, amelynek azelőtt ellensége volt . . . Utóbb szintén Unwan segítségével adó alá vetve a szlávokat, visszaadta a békét az Északi Elba mellékén lakóknak és Hamburg anyaegyházának (. . . favente Unwano Sclavos tributo subiciens pacem reddidit Nordalbingis et matri Hammaburg)”³⁷

Ugyanezt a Bernátot adópolitikájáért a 12. században kb. 100 évvel Ádám után a bosau Helmoldus pap nem kevésbé szigorúan így vádolta:

„teljesen megfertőzve a kapzsiságtól, akkora adószedéssel terhelte meg azokat a szlávokat, akiket . . . haddal vagy szerződés útján alávetett, hogy az Istenről is elfelejtkezve a papok iránt sem tanúsítanak semmiben jóindulatot. (. . . totus avaricia infectus, Sclavos, quos . . . bellis sive pactionibus subegerat, tantis vectigalium pensionibus aggravavit, ut nec memores Dei nec sacerdotibus ad quicumque essent benevoli)”³⁸

A német egyházi íróknak a birodalmi fejedelmekre vonatkozó, bemutatott nyilatkozatai fontos támpontokat adnak a magyar püspökök Péter elleni és Aba melletti jól dokumentált állásfoglalásának értékeléséhez.

Gellért a *Deliberatioban* adók hajhászását és a nép kizsárolását veti a király szemére, és tisztában van vele: „Mivel ilyeneket művelnek, semhogy inkább titkolnák, az aljanép egész hada ellenünk fog uszulni.” Szavai beteljesedésre váró végzetként jelen és jövő időben mondják el Magyarországról ugyanazt, amit az idézett német történetírók a múlt eseményeként a szláv felkelésekről jegyeztek fel. Ha az *Annales* Altahensesnek a hazai püspökök Abával és Péter-

³⁶ *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* II. 42. Kiadása: TRILLMICH—BUCHNER 4. jegyz.-ben i. m. 278. — A történetíró tévesen kapcsolja az eseményeket az 1003. évhez, az időrendi zavar azonban a forráshely alapján a szerző elvi álláspontjára nézve vont következtetés érvényét nem befolyásolja.

³⁷ *Gesta* . . . II. 48. id. kiadás 286.

³⁸ Idézi: M. BÜNDING—NAUJOKS: *Das Imperium Christianum und die deutschen Ostkriege vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert*, Berlin, 1940. 18. 18. jegyz.

rel kapcsolatos magatartására vonatkozó híreit vesszük alapul, akkor a Gellért művében bírált királyt sokkal inkább Péterrel lehet azonosítani, mintsem Abával, már annyiban, amennyiben a *Deliberatio* megjegyzéseinek egyáltalán tulajdonítható a maga korára nézve aktuális jelentőség.

Gellért aggodalmai *nem* csaltak, a körülményeket jól ítélte meg. Világos bizonyítéka ennek az utóbb kiobbant Vata-felkelés és Gellért személyes sorsa: 1046-ban Péter másodszori uralmáért életével fizetett három kivételével az egész magyar püspöki kar. Köztük áldozatul estek olyanok is, mint Gellért, akik *nem* Péter kegyéből jutottak főpapi székükbe, hanem részesei voltak 1041. évi megbuktatásának, Aba trónra ültetésének, s az Annales szerint Aba oldalán voltak Ménfőnél is. A pogány felkelés fenyegetését és a magyar egyház veszedelmét Gellérthez hasonlóan alighanem *más* hazai püspökök szintén felismerték. Ők az egyház nemzetközi tapasztalatai alapján is már Péter első urakodása során felmérhették azokat a vészes következményeket, amelyek mind személy szerint rájuk, mind pedig a hazai kereszténységre várhatók voltak a felpogány nép reakciójaként, amelyet Péternek és környezetének kormányzati módszerei bőszítettek fel. A főpapoknak tudniuk kellett, hogy a létfeltételeiből kimozdított és az „új rend” zaboláját alig-alig tűró tömeg bosszúvágya féktelen és megtorlása tárgyait nem válogatja.

A magyar püspöki kar Péterrel való meghasonlásának és szembefordulásának, az alkalmazkodás megtagadásának legmélyebben fekvő magyarázatát alighanem itt, ebben a belátásban kell keresni, a prelátusoknak abban a feltehető felismerésében, hogy Péter uralma felkelésbe hajtja a kereszténységtől lelke mélyén még idegen magyarságot, és így a honi egyház pusztá létét fenyegeti. Nagyon súlyos oka lehetett annak, hogy a magyar főpapság a pápai anathéma^{38/a} ellenére sem szakított Abával, hanem bukásáig kitartott mellette Péter ellenében. Aba krónika szerinti magatartása és társadalmi programja minden ízében megfelel egyfajta megszentelt és kanonizált egyházi hagyománynak. Ezt a megfelelést a király és a püspökök szoros együttműködésének ismeretében nem kis részben azzal a hatással lehet magyarázni, amelyet a főpapság Aba politikájára gyakorolhatott. A püspökök állásfoglalása a hazai kereszténység jövőjének a nép haragjától való féltésén alapulhatott. Ez tehetett számukra szükségessé, hogy Péter helyett olyasvalakit juttassanak trónra, akinek kormányzása reményük szerint elháríthatta a pogány népfelkelés Péter által felidézett veszedelmét. Aba politikáját püspökei igyekeztek úgy befolyásolni, hogy az egyházi szervezet és a fiatal kereszténység megszilárdulásának társadalmi és politikai előfeltételei ne csak ne menjenek veszendőbe, hanem minél kedvezőbbek legyenek és a magyarokat elvadítás helyett inkább nyerje meg a kereszténység ügyének. Ilyen politika, amely legfőként az egyház érdekei szerint tájékozódott, a tömeges elégedetlenség egyházi ihletésű leszerelésének kísérlete, ideológiájában bőven meríthetett a keresztény hagyományból. Ezen kívül összhangban lehetett az új társadalmi viszonyokba még be nem tört tömegek *feudalizmus előtti* tudatának bizonyos elemeivel. Milyen elemekről lehetett itt szó? Mindenekelőtt a társadalmi alá és fölérendeltség 11. századinál

^{38a} A Péter megbuktatóira IX. Benedek pápa által politikai okból kimondott kiközösítésnek pontos megfelelője az a tény, hogy ugyanő 1038-ban II. Konrád kívánságára a császár ellen lázadó milánói érseket szintén kiközösítette. III. Henrik azután visszafogadta kegyébe apja ellenfelét.

régiesebb, még élő gondolati tükörképéről, a még a nemzetségi kort kifejező, közösségi erkölcsről, a magánúri földtulajdonnal való szembenállásról, azoknak a nemzetség feje és tagjai közti kapcsolatoknak az archaikus értelmezéséről, amelyek a még valóban kölcsönös kötelezettségen alapultak, a rokonság tagjainak együttes védelmi és egymás iránti felelősségvállalási kötelességéről, a hatalom gyakorlói és a különféle típusú közösségek viszonyának nem-feudális keretekbe állításáról.

A közösségi elem bizonyos értelemben a 11. századi úri birtoklásnak és öröklési jognak is fontos tényezője volt. Aránylag széles körű úri atyafiságok birtokoltak együttesen, osztatlanul földvagyonban, és meglepően kiterjedt rokonság volt várományosa a fiatlanul elhalt urak földjének. A várományi örökösöknek ezt a körét csak Kálmán törvénye korlátozta a kincstár érdekében. Eszerint a „Szent Istvántól adott, bármilyen birtok illessen meg minden, az emberi leszármazás szerinti örököst, vagy utódot. A más királyoktól adományozott birtok pedig apáról szálljon fiúra, ha ők nem lennének, örököljön a fivér, halála után pedig fiait se zárják ki az öröklésből. Ha ilyen említett fivért nem találnak, akkor legyen az örökség a királyé.”³⁹ Kálmánnak ez a törvénye csak megszorította, de korántsem törülte el a „nemzetség” tagjainak, azaz a Szent István-kori birtokszerző előd ivadékaiknak jogigényét a rokonság kezén levő birtokok öröklésére nézve. A nemzetség *egészének* öröklési igénye Kálmán korától fogva az Istvántól nyert földekre korlátozódott, Kálmán törvénye *előtt* azonban az István-kori ős leszármazottai a *humana successio* szerint legalább kiegészítő, subsidiarius öröklési joggal rendelkezhettek egymásnak azok felett az adománybirtokai felett is, amelyeket István *utáni* királyoktól kaptak. Azt a birtokállományt tehát, amelynek várományi örököse volt a „nemzetség” egésze, csak a 11–12. század fordulóján szűkítették az István-kori szerzeményekre.

— Az úri osztály körében István előtti, igen régi rendszer maradványa az úri nemzetségnek, vagyis a Szent István-kori birtokszerző ős-től leszármazóknak az a kölcsönös és széles körű örökösödési joga, amelyet Kálmán idején korlátoztak, de Szent István adományaira nézve fenntartottak.

Fontos bizonyítéka ez annak, hogy a feudalizmus előtti kor társadalmának közösségi elemei és formái az osztálytársadalom kezdeti fázisában mélyen átjárták még a korai úri osztály sajátos, belső viszonyait és jogrendjét is. Jellemző módon az 1060-as években egy magánegyházat alapító, hatalmas úrnak, a fiúutód nélküli Ottó comesnek is védenie kellett a jövőre nézve zselicszentjakabi alapítványát távolabbi rokonainak, a „cognati et nepotes”-nek a fennhatósági igényei ellen.⁴⁰ A régi, nemzetségi öröklés alapján tehát az oldalági rokonok jogigénye még a magánegyházakra is kiterjedt, és a jövevény eredetű urak öröklési rendje azonosnak látszik a magyar szokással.

Az úri nemzetségek jogát is átjáró közösségi elemek hatványozottan és ellen-tesés tartalommal lehettek jelen a még korántsem feudalizált társada-

³⁹ Kálmán I. 20.: „Possessio quelibet a sancto Stephano data humane successionis quoslibet contingat successores vel heredes. Possessio vero ab aliis regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerint, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exheredentur. Germanus autem predictus si non inveniatur, regi hereditas deputetur.” ZÁVODSZKY, i. m. 186.

⁴⁰ „... postquam obiero, nullus... cognatorum vel nepotum meorum ullam potestatem habeat super illud (monasterium)”. КУМОРОВИЦ, Л. Б.: *A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből*. Tanulmányok Budapest múltjából. XVI. (1964) 66.

lomelemek életében és gondolkodásmódjában. Nem voltak ezek idegenek Aba Sámueltól sem, aki még régies, patriarchális-közösségi módon értelmezhetette a maga nemzetségfői helyzetét és feladatát: ennek emlékét őrzi — P. mesternél fenntartott magyarázat szerint — tiszteleti neve, az Aba.

Az 1040-es években azután a püspöki kar feleleveníthette a keresztény hagyományból azokat a mozzanatokat, amelyek eszmeileg igazolhatták és bátoríthatták a Péter által különösen felingerelt tömegek lecsendesítésére irányuló politikát. Annyiban, amennyiben a krónika adatai hitelt érdemelnek, Aba ezt az egyházi fogalmazású programot szívvel-lélekkel a magáénak vallotta. Ez mindenképpen fontos tényezője lehetett a püspöki karral végig megőrzött együttműködésének.

Péter kétszeri bukása emellett olyan — egyébként jól ismert — körülmények közt történt, amelyeknek vizsgálata és értelmezése a korai magyar vezető osztály bizonyos fajta egységgé alakulásának ismeretére vezethet és ennek aránylag messzire ható következményeit is feltárhatja.

A különösen fontos mozzanatot az *Annales Altahenses* 1041-re vonatkozó, már idézett feljegyzése tartalmazza. Eszerint a magyarok Péter menekülése után nemcsak új királyt választottak, hanem Aba, az új „király zsinati tanácskozást tartván, a püspökök és előkelők együttes elhatározása alapján mindazoknak a törvényeknek a megsemmisítését rendelte el, amelyeket Péter törvénytelenül, önkényének megfelelően hozott.”

Péterrel, az István által jelölt királlyal hároméves uralma végén az *Annales* szerint igazában az István-kori vezető osztály, az ő egykori politikai „vezérkara” jutott konfliktusba. A Péter által leváltott két püspök is István idején került székébe. Ennek az István-kori politikai vezető csoportnak a szemében Péter tevékenysége letérés volt az István alatt tört útról, a velük együttesen vetett alapról. Péter „önkényes, igazságtalan” dekrétumai jogi aktusokként fejezték ki szembehelyezkedését azzal a korai feudális jogrenddel, amely 1040 tájára Magyarországon a fentiek szerint már többé-kevésbé kialakult. A Péterrel kirobbant ellentét — jellemző módon — nem maradt meg a nyers hatalmi összecsapásnál, az érdekek alapvető, elsődleges ütközésénél, s a konfliktus ideológiai vetülete is kézzelfoghatóbb, pontosabb alakot öltött az általános természetű, merőben erkölcsi kárhoztatásánál, Péter menekülése után nem elégedtek meg új király választásával, hanem szükségesnek tartották „jogtalan, önkényes” dekrétumainak formális megsemmisítését is. Ez az eljárás arra vall, hogy az Abát trónra juttató főpapok és előkelők nem egyszerűen érdekeiket és hatalmukat látták Péter politikája miatt veszélyben, hanem a történeteket egyúttal bizonyos jogrend sérelmeként fogták fel. Meggyőződésük szerint létezett olyan jogrend, amely normája volt a magyar király törvényeinek, és Péternek azokat a törvényeit semmisítették meg, amelyek szemükben az említett normával ellenkeztek. Bizonyítékul szolgál erre az, hogy az összecsapás a jog szférájában is megnyilvánult. A Péter dekrétumait 1041-ben megbélyegző és megsemmisítő püspökök és urak tudata már hordozója volt olyan jognak, amely kötelezővé és meg nem sérthetővé hagyományosodott. A „zsarnok” bukása és új király választása a megsértett jogrendet önmagában még nem állította helyre. Ehhez Péter törvényeinek kifejezett elvetését tartották szükségesnek.

A Péterrel és kormányzatával történt egységes szembefordulás azoknak a hazai politikai vezető csoportoknak bizonyos belső kohézióját is bizonyítja, amelyek társadalmi szempontból együttesen kezdeti uralkodó osztálynak tekinthetők. Az, amit ők a Péter dekrétumai által veszélyeztetett joguknak tud-

tak, éppen ezt a kohéziót és az alapjául szolgáló érzékenységet fejezte ki. Aba uralma ennek jegyében kezdődött, ő maga ennek megtestesítője kellett volna, hogy legyen. Kormányzata azonban éppen a világi előkelők szempontjával ütközött össze. A krónika szerinti programja a hazai egyháztól is bátorítva a még nem-feudalizált társadalom-elemek megnyerésére és helyzetük megszilárdítására irányult. A világi urak ezért III. Henriket és Pétert hívták segítségül Aba megbuktatásához. Veresége és halála után a magyar uralkodó osztály nemcsak Péter királyságát vállalta, hanem az *Annales Altahenses*, a Herimannus egybehangzó tudósítása szerint Henriktől a „német jog” illetve a „bajor törvény” adományozását kérték.⁴¹

Ennek a Henriktől adományozott »német jognak«, illetve »bajor törvénynek« a jelentése, tartalma korántsem világos. Egy dolog mégis bizonyos: a hazai urak 1044-ben Péter uralmával együtt egészen új jogrendet fogadtak be. Ez korai feudális jogrendünkben mindenképpen törésvonal volt, és meggyökeresedése esetén a fejlődést új csapásra terelhetette volna. A hazai világi előkelők a maguk Aba idején fenyegetett helyzetének és hatalmának védelmében feladták azt a jogrendet, amelynek megsértése miatt 1041-ben Péter dekrétumait még elvetették. A „német jog” bevezetésének 1044-ben császári őrségek Magyarország maradása adott nyomatékot, 1045-ben pedig Péternek német ura előtti hűbéresi hódolása fejezte ki félreérthetetlenül a birodalom és Magyarország új viszonyát. A kért „bajor törvény” adományozása a magyar uraknak Henrik és utódai számára tett hűségesküjével volt összekötve.⁴²

Péter másodszori uralma ismét ellene ingerelte a keresztény urakat, és felkelésre készítette a pogány vallás zászlaja alatt egyesült, különféle elemeket. Mindenesetre nemcsak olyan tömegmozgalom robbant ki ellene, amely a pogányságra (vagy a keresztény és pogány tanítások eretnekségnek tekintett elejére) hivatkozott, hanem „előkelőinek és első embereinek (principes eius et familiares)” összeesküvéséről is tudósít az *Annales Altahenses* „Az előkelők közös elhatározásával (communi principum voluntate)” hívták be ellene András herceget és „az ország említett nagyjai (Praescripti optimates regni)” állottak Andrásához.⁴³

Herimannus tudósítása szerint Péter „védelmében számos jövevény fogott fegyvert, akiket leöltek (. . . multus advenarum qui pro eo pugnaverant occisis . . .)”⁴⁴

A pogány felkelés a maga áldozatait válogatás nélkül szedte a keresztények közül, a kereszténységet egyszerűen azonosította az »idegen uralommal« Péter hatalmának támaszaival. Azonban már Herimannus híre alapján is meg kell különböztetni a felkelés áldozatai közt Péter végsőkéig kitartó híveit és a pusztán kereszténységük miatt megöltek. A Péter oldalán elesett „advenákban” ui. aligha kereshetjük a védelmére 1044-ben Magyarországon hagyott császári őrséget, hanem sokkal inkább olyan elemeket, akik boldogulásukat

⁴¹ „Illis etiam potentibus concessit rex . . . scita Teutonica” *Annales* id. kiadás 37. illetve „Ungario potentes lege Baiouarica donavit”, *Herimanni Augiensis Chronicon*, TRILLMICH—BUCHNER: i. m. 678.

⁴² „(Henricus) relinquens illis suorum presidia ipse domum rediit et Radasbonam venit”. *Annales* id. kiadás 37. — Az 1045. évi hűbéresi hódolásról: *Annales* id. kiadás 40. — A magyar urak hűségesküjéről: *Herimannus* id. kiadás, id. hely.

⁴³ *Annales* id. kiadás, 42.

⁴⁴ *Herimanni Chronicon*, TRILLMICH—BUCHNER: i. m. 680.

Pétertől várták és neki köszönhették, következként mindhalálíg fegyverrel küzdöttek hatalmának fenntartásáért. Feltehetően elsősorban köztük kell keresni Péter első uralmának legfőbb támaszait is. Amennyiben urakról, a birtokos osztály tagjairól volt szó, magatartásuk Péter végsőkíg való támogatásában az úri osztály nagyobb részétől élesen különbözött. *Advena* mivoltuk hangoztatása és fegyveres harcuk alapján ítélve, a hazai úri osztályhoz még nem idomult, új rétegről, Péter-kori jövevényekről lehetett leginkább szó, akik még nem hasonultak, hanem kívül voltak a fiatal magyar állam vezető osztályának azon az állagán, amely bizonyos közös mültra már visszatekinthetett. Azt az utat, amelyet az ő támogatásukkal Péter makacsul követni akart, vagyis a társadalom feudalizálásának kíméletlen, túlhajtott siettetését és a teljesen még ki sem alakult hazai uralkodó osztály szerkezetének gyökeres átalakítását, a magyarországi előkelők két ízben és véglegesen elvetették. Péter uralmával elválaszthatatlanul összeforrt az önkényes törvényhozás és az »idegen jog« átvételének emléke. Lautenbachi Manegold 1085 körül a méltán megbuktatott zsarnok példájává tette „az elnyomó Pétert, az atyai törvények megrontóját (Petrum oppressorem, legum paternarum corruptorem)”.⁴⁵

Péternek az „atyai törvények megrontójává” nyilvánítása *nem* Manegold leleménye, neki a „megrontott atyai törvények” mibenlétéről közelebbi ismeretei talán nem is voltak. Az „atyai törvények” fogalma Péter esetében kizárólag István törvényeit és hagyományát képviseli, és máshonnet, mint Magyarországról, aligha eredhet. Manegold híre további, elsőrangú bizonyítéka a Pétert megbélyegző magyarországi 11. századi tradíció folytonosságának, amelynek keletkezése visszakövethető az ő „önkényes dekrétumait” megsemmisítő 1041. évi határozatig.

A Péterrel szemben Istvánhoz és az „atyai törvényekhez” fordulás *nem* a szenttéavatás korának jellemző terméke, hanem már az 1040-es évek jelensége volt.

Erre a *Fundatio ecclesiae Sancti Albani Namucensis* 1063. táján írásbafoglalt előadása a bizonyíték. Az elbeszélés Leodvinnak, az I. András-kori bihari püspöknek a közlésein alapult. Eszerint:

„István, a magyarok királya, pogányból lett keresztény, az igaz hit követője volt, odaadó az Isten iránt . . . Miután ő meghalt, András örökölte a királyságot. Alig hogy trónra lépett, amikor elődjének ékességeit, a királyi jelvényeket kereste, meghagyta Leodvin főpapnak, vizsgálja át az ereklyék feliratait . . . (Stephanus rex Pannoniorum ex pagano Chisticola factus verae fidei imitator erat Deoque devotus . . . sed ipso defuncto Andreas in regno successit. Qui noviter inthronizatus, dum antecessoris inquireret ornamentum, superlectilem regiam, Leudiuo presuli precepit, ut breves reliquiarum legeret)”.⁴⁶

András eljárása, elődje királyi jelvényeinek kerestetése, sokkal több volt, mint pusztán a kegyelet megnyilvánulása.

Andráséhoz hasonló aktusokat a frank kortól kezdve ismerünk, és megfigyelésükkel megbízható szempontokat kapunk a jelenség magyarázatához. Íg-

⁴⁵ MGH Libelli de lite . . . I. 364.

⁴⁶ A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* . . . 969—970. J. DEÉR: *Die Heilige Krone Ungarns*. Wien, 1966. 194.

az *Annales Fuldenses* 840. évi feljegyzése szerint „azt mondják, hogy a haldokló császár (Jámbor Lajos) őt (Lothart) jelölte ki, elküldvén neki a királyi ékességeket, hogy utána átvegye a birodalom kormányát.⁴⁷ Hasonló módon nyújtották át az *Annales Bertiniani* szerint 877-ben Lajosnak „az oklevelet, amely által apja (Kopasz Károly) halála előtt átadta neki a birodalmat, valamint a Szent Péterének mondott kardot, hogy ez által ruházza fel őt a királysággal”. Liutprand szerint 919-ben a haldokló I. Konrád „örökösévé és a királyi méltóságban szerepének betöltőjévé ezekkel a királyi ékességekkel tette Henriket”. Theotmar szerint II. Henrik 1002-ben „(III. Ottó) császár holttestét a birodalmi jelvényekkel egyetemben hatalmába kerítette, a lándzsa kivételével, amelyet Heribert érsek titokban előre küldött. Az érseket azután egy ideig őrizetben tartották . . . utóbb visszaadta a szent lándzsát”. Valamivel későbbi 11. századi feljegyzés szerint „ez a Henrik akként uralkodott, hogy a birodalom számos nagyja helyesléssel melléje állt abból az okból, hogy birtokolta a birodalom jelvényeit”. Wipo szerint II. Henrik özvegye, „Kunigunda császárné a királyi jelvényeket, amelyeket Henrik császár hagyott rá, készségesen felajánlotta (Konrádnak) és megerősítette őt az uralkodásban, már amennyire erre az asszony-nem jogosult”.⁴⁷

Ezeknek a forráshelyeknek a tanúsága a Fundatio I. Andrásra vonatkozó hírének értelmezéséhez is megbízható alapul szolgál. E szerint a tanúság szerint az előd királyi jelvényeinek átruházása a hatalom átruházásának bizonyítéka volt, az utód általi birtoklásuk pedig annak záloga, hogy az utód uralma törvényes.

Ennek értelmében királyságát András István uralkodói jelvényeinek birtoklásával kívánta törvényesíteni, ezért nem elégedett meg tradíció nélküli, akármilyen királyi jelvényekkel. (Az természetesen lényeges, de más kérdés, vajon végül is mit talált meg Istvánnak a klenódiumából). Istvánnak, mint elődnek a jelvényei 1046-ban már mindenesetre *utódjává tették* Andrást, *István utódjának* rangját adták neki. Tény, hogy András István kifejezett akarata ellenére lett király. István ti. az *Annales Altahenses* szerint éppen Péter utódlásának zavar-

⁴⁷ *Annales Fuldenses* ad ann. 840: „Hunc (Hlutharium) enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernaculum susceperet missis ei insigniis regalibus”. Idézi G. WAITZ: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Berlin, 1883² III. 277. 1. jegy. — *Annales Bertiniani* ad 877: „Richildis Compendium ad Ludovicum veniens . . . attulit ei praeceptum, per quod pater suus (Carolus Calvus) illi regnum ante mortem tradiderat et spatham, quae vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno revestiret”. Idézi C. DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, 1883, VII. [544 — Liutprand II. 20.: I. Konrád „heredem regiaeque dignitatis vicarium regalibus his ornamentis Henricum constituit”. Idézi WAITZ—SEELIGER: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, Berlin, 1896², VI. 177. 1. j. — Theotmar IV. 50: „(Heinricus) corpus imperatoris (Ottonis III.) cum apparatu imperiali lancea dumtaxat excepta quam Heribertus archipresul clam praemitens suam sumpsit in potestatem. Archiepiscopus autem custodia parumper detentus . . . sacram lanceam mox remisit”. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum* ed. J. M. LAPPENBERGIUS—F. KÜRZE, Hannoverae 1889. 92. — Brunwalerensis fundatio c. 11: „ex occasione imperialium apud se retentorum pluribus regni maioribus ad sese cum favore commigrantibus idem Henricus regnat”. Idézi WAITZ—SEELIGER: i. m. 177. 3. jegy. — Wipo c. 2: „imperatrix Chunegunda regalia insignia, que sibi imperator Henricus reliquerat, gratanter obtulit (Conrado) et ad regnandum, quantum huius sexus auctoritatis est, illum corroboravit”. TRILMICH—BUCHNER: i. m. VI. 544.

talansága érdekében vakítottatta meg⁴⁸ az ellenkező Vazult, és küldte számkive-
tésbe ennek fiait, vagyis Andrászt és testvéreit.⁴⁹

István alakját azonban halála után néhány évvel már olyan meggyőződés vette körül, hogy uralkodói jelvényeinek birtoklása még az ő elhatározása elle-
nére uralomra jutott (tulajdonképpen trónbitorló) András királyságát is tör-
vényesítette.

Leodvin püspök a namuriakat András eljárásának szellemében tájékoztatta. András eszerint közvetlen utóda Istvánnak. Abát és Pétert Leodvin egyszerűen elhallgatta. Ez ugyan nem felelt meg a történeti igazságnak, de teljesen összhangban volt azzal az általános meggyőződéssel, hogy valamely király klenó-
diuma a későbbi birtokost jogutóddá teszi. Andrásnak és híveinek súlyos nehézséget okozhatott, hogyan is birkózzanak meg Istvánnak azzal a döntésével, hogy András a trónutódlásból kizárta. András uralmának „törvényesítésénél” István alakját valószínűleg egyszerűen megkerülték volna, ha erre csak valamilyen lehetőséget is találnak, és András uralmát enélkül igyekeztek volna legalizálni. Nem így történt. 1046-ban, úgy látszik, magyar király már csak akként lehetett valaki, ha uralmát valamilyen módon Istvántól származtatta, reá hivatkozva jogosította. András trónraléptekor az István-hagyomány bizonyos alakja már jól dokumentálhatóan jelen van, létezik, és legalább azokban a körökben, amelyekből a magyar király személye és hatalma függött, ez a tradíció nagyon is hatott.

GERICS, JÓZSEF

A la critique des sources se rapportant à l'histoire Hongroise des années 1040 I—II.

Le roi Saint Étienne (1001—1038), fondateur de l'État hongrois, mourut sans avoir laissé un fils comme successeur. Il désigna pour la succession de son trône le fils de sa soeur, Pierre Orseolo. La succession de Pierre fut contrariée par un autre membre de la famille régnante, Vazul, proche parent d'Étienne. Pour que Pierre pût gagner le trône sans obstacles, à l'ordre d'Étienne, Vazul fut aveuglé, et ses trois fils furent bannis du pays. Arrivé au pouvoir, Pierre devint un souverain arbitraire et ayant la main de fer, il exigea de lourds impôts, et en peu de temps, il privat deux évêques aussi de leur dignité.

⁴⁸ Emlékeztetes, hogy Ordericus Vitalis szerint az 1125. évi német királyválasztáson az „egyhángúság” biztosítása érdekében azonnali felkoncolással fenyegetve hallgattatták el a netáni ellenkezőket. (F. KERN: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*. Leipzig, 1914. 315.) — A megvakításnak, mint büntetési módnak a 11. századi megítélését nagyon érdekes fénybe állítja az akkori egyházi reform-mozgalom nevezetes alakjának, DAMIANI PÉTERNEK a nyilatkozata: III. Ottó császár „véghezvitt számos, nagyszerű tette közt (inter insignia multa et praeclara, quae gessit) az ország (Itália) három előkelőjének és grófjának a szemét kivájatta . . . Az igazságszolgáltatás méltóságának ezzel a kétségtelenül feltűnő betöltésével (in quo nimirum conspicio decre iustitiae) annyira megfélemlítette mindenkinek a szívét, aki a mások tulajdonát elrabolta, és az egész országban annyira megteremtette a biztonság és béke nyugalrát, hogy félelmében ki-ki szinte meghúzta magát jószágának szűkebb sövénye mögött és nem hágtá át arcátlanul annak határát, ami a saját joga. Ezért a nép száján ez a magasztaló hír járta: Egy ország jutott békességhez hat szem árán. Hármán lettek világtalanok, és az egész nép számára felragyogott az annyira vágyott nyugalom fénye. (In evulsione sex oculorum unum pacatum est regnum. Tres facti sunt caeci, et omni populo quietis optatae h men infulsit)”. Idézi: WAITZ—SEELIGER: i. m. VI. 602. 6. jegyz.

⁴⁹ *Annales Altahenses* id. kiad. 24.

Il priva la veuve d'Étienne de ses biens et de sa liberté, il s'entoura de favoris d'origine étrangère et leur conféra de hautes dignités. En 1041, après trois années de règne, l'opinion publique se tourna contre lui et il dut se réfugier chez le roi allemand Henri III. Alors les évêques et les nobles élurent roi Aba Sámuel, «sororius» de Saint Étienne et ils anéantirent, «habito synodico consilio», les décrets de Pierre, déclarés arbitraires.

Le règne d'Aba (1041—1044) fut aboli par les grands seigneurs séculiers, parce que, d'après la chronique, «il fut toujours du côté des *ignobiles* et méprisa les seigneurs nobles». Pour faire tomber Aba, les nobles séculiers demandèrent l'aide du roi allemand. Le roi allemand obtint que le pape frappât d'anathème les Hongrois, parce qu'ils déshonorèrent Pierre, leur roi». En 1044, Henri III vainquit l'armée d'Aba Sámuel, remit Pierre sur le trône comme son vassal et pour le moment il fit accepter aux Hongrois le règne de son protégé. Il est très intéressant et très important que, malgré l'anathème du pape, les évêques hongrois restèrent attachés à Aba jusqu'à la défaite.

Le second règne de Pierre ne fut durable non plus (1044—1046). Son gouvernement violent de deux années aboutit à une révolte: les forces qui se tournèrent contre lui, furent d'ailleurs, elles mêmes partagées entre elles: les nobles, le haut clergé et la masse mécontente qui garda pour la plupart ses coutumes païens et qui, avec le règne de Pierre, aurait voulu abolir la jeune chrétienté hongroise aussi.

L'opposition de Pierre appela en Hongrie les princes qui étaient les fils de Vazul aveuglé et bannis par Saint Étienne. Le mouvement contre Pierre aboutit à une révolte païenne de grandes dimensions, au cours de laquelle on assassina, à l'exception de trois grands prêtres, le corps épiscopal entier, parmi eux de tels grands pontifs aussi qui furent les adversaires du règne de Pierre. La révolte eut pour victime l'évêque de Csanád aussi, Saint Gérard, auteur de *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. Sa vie fut éternisée au moyen âge par deux *Vita* aussi.

L'étude tâche en premier lieu d'expliquer pourquoi le corps épiscopal entier s'opposa à Pierre, et pourquoi ils devinrent les partisans inébranlables d'Aba, malgré l'anathème du pape.

Du point de vue de la critique des sources, l'étude n'accepte pas l'assertion des deux biographies de Saint Gérard, d'après laquelle l'évêque-martyr aurait été l'adhérent de Pierre et l'adversaire d'Aba. D'après l'étude, Gérard partageait le point de vue des autres évêques qui étaient les adversaires de Pierre, et ses biographies veulent faire oublier précisément le fait qui mettait gravement en péril l'odeur de sainteté de Gérard, notamment l'anathème du pape dit contre ceux qui firent échouer Pierre.

D'après l'étude, le haut clergé avait peur pour le sort de la jeune église hongroise d'une révolte païenne qui aurait pu être provoquée par la manière de régner de Pierre. C'est ce qui explique que les membres du haut clergé devinrent les champions du détronement de Pierre et qu'ils soutinrent le règne d'Aba Sámuel, parce que, d'après leurs espoirs, il aurait pu prévenir le péril d'une révolte païenne du peuple provoquée par Pierre. Aba Sámuel était un roi qui collaborait étroitement avec l'église hongroise et son programme social était inspirée, de plusieurs point de vue, par l'église même. L'étude tâche d'éclaircir certaines sources aussi de ce programme. La politique d'Aba visait donc d'apaiser la colère du peuple, de gagner la masse et d'affermir l'affaire du christianisme. Mais il se trouvait en opposition avec les intérêts des grands seigneurs et c'est ce qui causa sa chute.

Après la chute définitive de Pierre, c'est André I (1046—1060) qui obtint le trône, banni jadis par le roi Étienne et exclu par là de la succession. C'est pourquoi André voulut se faire sacrer roi par les insignes royaux du roi Étienne, pour compenser par là la légalité non impeccable de son règne.